

ESÂMÎ

İki Dilli Sözlük

(Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)

Hazırlayan: RABİA ŞENAY ŞİŞMAN

ESÂMÎ

İki Dilli Sözlük

(Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)

Hazırlayan: RABİA ŞENAY ŞİŞMAN

Bu PDF dokümanı, kitabın bir kısmını içermektedir.
DBY okurları için özel olarak oluşturulmuştur.

ESÂMÎ

İki Dilli Sözlük

(Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)

Hazırlayan
Rabia Şenay Şişman

© 2018, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

DBY: 30

Edebiyat: 7

ISBN 978-605-4635-29-0

Sertifika No: 18188

1. Baskı: İstanbul, 2016

2. Baskı: İstanbul, 2018

Hazırlayan:

Rabia Şenay Şişman

Yayın Yönetmeni:

İrfan Güngörür

Editör:

Prof. Dr. Necip Fazıl Duru

Sayfa Düzeni:

Mehmet Ali Başpehlivan

Kapak Uygulama:

Emre Güngör

Baskı/Cilt:

Birlik Ozalit

Nispetiye Mah. Birlik Sok. No: 2 Zemin Kat

Nevin Arıcan Plaza - Levent Beşiktaş / İstanbul

Tel: +90 212 269 30 00 Sertifika No: 20179

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

ESÂMÎ İki Dilli Sözlük (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)

Hazırlayan: Dr. Öğrt. Üyesi Rabia Şenay Şişman

ISBN 978-605-4635-29-0 Ebat: 12,0 x 19,5 cm xviii + 235 = 253 s.

1. Edebiyat 2. Klasik Türk Edebiyatı 3. Türk Sözcükbilimi 4. Sözlük
5. Nazmu'l-Esâmî

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI

Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4

Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul

Tel. - Faks: +90 212 526 98 06

www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

İçindekiler

Giriş	vii-xi
Sonuç	xiii
Kaynakça	xv
Çeviriyazı Alfabeti	xvii

NAZMU'L-ESÂMÎ

Çeviriyazı	1-37
Dizin	39-179
Tıpkıbasım Örnekleri	181-235

Giriş

Nazmın akılda kalıcılığı destekleyen ahenk ve tınısından faydalanarak çocuklara farklı bir dilin kullanımı sık olan kelimelelerini hafızada tutmayı amaçlayarak öğretme çabasının bir sonucu olan manzum sözlükler ilk kez Arap dilciler tarafından XI. yüzyılda kullanılmıştır. (Öz, 2010: 52-53)

Klasik Türk edebiyatında 60'ın üzerinde bulunduğu çeşitli kaynaklarca teyit edilmiş bir bilgi olan manzum sözlüklerin mensur sözlüklere nispeten kelime hareketleri, kelime ve gramer bilgileriyle bahir ve vezin bilgileri, konusunda eksik kalan yönleri bulunmaktadır. Bu sebepten yazılan şerhlerle söz konusu olumsuzluklar giderilmeye çalışılmıştır.

Sadece Klâsik Türk edebiyatı için değil, ihtiva ettikleri kelimeler düşünüldüğünde Türk sözcükbiliminin de mühim kaynaklarından sayılması gereken manzum sözlükler “medrese, dergâh ve mekteplerde, alet dersleri arasında okutulmuştur. Bu tarz dil öğretiminde bir sözlük yeterli görülmemiş, birden fazla sözlük okutulmuştur. Verilen eğitimin düzeyine göre okutulan ya da okutulacak olan sözlükler bir a getirilmiş ve bu şekilde manzum sözlük mecmuaları oluşturulmuştur”. (Öz, 2010)

Böyle bir eğitim metodunun ürünü olması hasebiyle ehemmiyet kazanan *Nazmu'l-Esâmî*'nin on altıncı yüzyılda yazılmış manzum sözlüklerin derlendiği mecmualar arasında yer almasından ötürü bu yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Sözlüğün nüshaları nadirdir. Belirlenen nüshalarda İstanbul, Belediye Kit. M. Cevdet bölümü 104 Nu.da kayıtlı olan kopyası dışında diğerlerinde istinsah kayıtları belirtilmemiştir. Söz konusu kayıt 1064/1654 tarihlidir.

Bu metin Süleymaniye Nüshası esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Süleymaniye Nüshası'nın yanı sıra yine aynı kütüphanede bulunan Reşid Efendi Nüshası ve Serez Nüshaları da dikkate alınarak karşılaştırmalı bir metin ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu eserin Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi ile Milli Yazmalar Kütüphanesi ve Tunus Milli Kütüphanesi olmak üzere üç nüshası daha bulunmaktadır.

Eserin belirlenen diğer nüshaları şöyledir: Erzurum Atatürk Üniv. S. Özege Ktp ASL 286; İst., Belediye Ktp. M. Cevdet 0.104 (1064), K. 260/2; Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. 977/5, Serez 4017/3, Süleymaniye 876/3.

Mesnevi tarzında yazılmış girişin ardından gelen sözlük bölümü çoğunlukla “kıf'a” ya da “bahir”lere ayrılmıştır. Kıf'a ve bahir isimleri genelde Arapçadır ve başlık olarak nitelendirilebileceğimiz bu dizeler ilgili kısımdaki mevcut vezin bilgisini de vermektedir. Reşid Efendi ve Serez Nüshaları'nda bulunan hâşiyeler Halimî imzasıyla.

Halimî adıyla meşhur Lutfullah b. Ebû Yusuf el-Halimî, Fatih Sultan Mehmed ile II. Bayezid dönemlerinde yaşamış ve II. Bayezid'e hocalık yapmıştır. Fatih döneminde Sivas'ta

kadılık görevinde bulunmuştur. Fars dilini en iyi derecede bilen başarılı bir sözlük yazarı olarak tanınıp kabul görmüştür. Halimî'nin *Bahrü'l-Garâyib* dışında *Lugat-ı Halimî* (*Bahrü'l-Garâyib*'in ikinci ve üçüncü bölümlerinin şerhidir) ve *Nisariü'l-Mülk* (*Lugat-i Halimî*'nin birinci cildinin özetidir) adlarında iki Farsça-Türkçe sözlüğü daha vardır. (Erkan, 1997)

Hâşiyelerde *Lüccetu'l-'Acem* adlı bir sözlük ve *Ni'metu'llah* şeklinde anılan *Lugat-ı Ni'metu'llah* adlı bir başka sözlük kaynak olarak zikredilmiştir.

Müellif, Farsça'nın temel bazı gramer bilgilerini; sayıları, gıda adlarını, hayvan ve bitki isimlerini, günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan aletleri¹ Türkçe ve bazen nadir de olsa Arapça veya yine Farsça karşılıklarıyla veren²; kimi kelimelerinin yakın anlamlarına dikkat çeken³; az sayıda dahi olsa birkaç fiilin mazi ve muzari kök ve çekimli hallerini, kısa ve

¹ Teber balta, keser *tîşe* 36. beyit. (*Süleymaniye Nüsha'sı*: 43b/07)

² **Arapça-Farsça:** “*Kenk kûz*dur, *güng* dilsiz, *kink* dé kırt oğlana/ *Ĥıtmî ĥırû rez* u *kek*, *ebrû-yı şanem*dur estereng”; *kenk*: Ar. Kambur; *kûz*: F. Kambur; *ĥıtmî*: Ar. Hatmi; *ĥırû*: F. Hatmi/ burc adıdır *küngüre* (burc:Ar.; küngüre: F.)/ “*deşne ĥancer*”; *deşne*: F. Hançer, kama; *ĥancer*: Ar. Hançer/ *Tâb şu'le*; *tâb*: F. Işık, parıltı; *şu'le*: Ar. Işık/ *Şekdür gümân*; *şek*: Ar. şüphe; *gümân*: F. şüphe/ *ĥikâyet fesâne*: *ĥikâyet*: Ar. Hikâye; *fesâne*: Fr. Hikaye/ *şengerf zincifre*: *şengerf*: F. Sülüğen; *zincifre*: Ar. Sülüğen

Farsça-Farsça: “*Kilid, medeng*” (F.-F.: Kilit) ; “*Güzgâni sahtiyân*” (F.-F.: Keçi derisi); “*efser, tâc*” (F.-F.: Taç); “*kûra-maz şîre-düg*” (F.-F.: Ekşimiş süt ile yapılır, ayran); “*baĥye nigende*” (F.-F.: Dikmiş, dikme); “*herânî levîd*” (F.-F.: Büyük tencere, kazan); “*cân revân*” (F.-F.: Can); “*kelem kereb*” (F.-F.: Lahana); “*menu mercumek*” (F.-F.: Mercimek)

³ “*miyân-bend* oldu kuşak hem kemer”

Sonuç

Türk dilinin belli bir yüzyıl içindeki söz varlığını sergilemesiyle beraber ilgili döneme ait arkaik kelimeleri de içermesi açısından bizim için eşsiz bir başvuru niteliği gösteren “*sözlükler, bir dilin söz varlığının korunması için de büyük önem taşımaktadırlar. Çünkü dillerin söz varlığı, sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir*”. (Aksan, 2006: 7)

Türkçenin 16. yüzyıla ait söz varlığını yansıtan *Nazmu'l-Esâmî* adlı eseri günümüz harflerine aktarırken amacımız; öğrenmeyi zevkli, hafızaya almayı etkili hâle dönüştüren manzum sözlüklerden birini gün ışığına çıkararak Türk dilinin eşsiz dağarcığına olumlu katkı sağlayabilmektir.

Kaynakça

- ‘Abdülhamid (Hamidüddin)-i Sivasi, *Lüccetu’l-‘Acem*
Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2006, s. 7.
Erkan Mustafa, İslam Ansiklopedisi, *Bahrü’l-garâib* adlı Farsça-Türkçe sözlüğüyle tanınan dil âlimi, fakih, şair ve tabip, yıl 1997, cilt: 15, s. 341-343
Nîmetu’llah b. Ahmed b Mübarek er-Rumi, *Lugât-ı Nîmetu’llah*, tlf. 947 / 1520
Öz Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, TDK yayınları, 2010 “Yabancı dilde metin okuma aşamasına gelme süresini kısaltmak, sözcük ezberini ve dil öğrenimini kolaylaştırmak gibi amaçlarla kaleme alınmış olan bu sözlükler dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur.”

Çeviriyazı

Hāzā luğatu bi-smi’llāhī’r-raḥmanī’r-raḥīm Nazmu’l-Esāmī

Süleymaniye Nüshası 42b. Başlık: ḥāzā kitāb-ı
Nazmu’l-Esāmī (Serez Nüshası)

Çü bismillâh pes elhâmdüli'llâh
Diyelüm hem tevekkelnâ 'alâ'llâh

Anuñ birliğine étdük şehâdet
Kılalum Muştafâya bî-nihâyet

3. Şalât¹ u midhât u bî-hâd şenâlar
Dañı âşhâb u âline du'alar

Édelüm cân u gönjülden revâne
Ki cisme qut ire kuvvet revâne

Sen imdi diñle ey nâzik tabî'at
Bilesin kim nécedür² bu şanî'at

6. Luğatdur çün kamu 'ilmün kilîdi
Ki bizden öñ gelenler böyle dédi

Saça evvel ne gerek anla pes sen
Luğat taşşîline eyle heves sen

Ki tâ dil bilmeyince her milelden
Şahîh olmaz 'ibâret her³ 'ilelden

¹ şalavat (Reşid Efendi Nüshası)

² Süleymaniye Nüshası'nda نجا ; Serez Nüshası'nda نجه; Reşid Efendi Nüshası'nda نیجه

³ Serez Nüshası هسر

9. Ta'allüm étmeden Tâzî luğat bil
Münâsibdür çü zihne Fârisî dil

Nitekim Tâzî dilde var feşâhat
Olupdur Fârisîde pür-melâhat

'Acemce cem' édüp bir néce esmâ
Getürüp nazma vu eyledüm imlâ

12. Anuñ⁴ vérdüm adın nazmu'l-esâmî
Ki bu resme bulupdur hoş nizâmı

Oğuyanlar bunu irsün murâda
'Alîye fâtihamızdan burada

Anuñ haqqın éder olsa işâr
Bula haqdan 'ivâz cennât u didâr

El-kıt'atü fi-bahri'l-hezeci'l-müseddesi'l-mağşür⁵

15. Dil-i 'âşık eger nezdik öğredür⁶
Olur bârek hayâli éyle mesrür

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il Hezec bahri müseddes geldi mağşür⁷

Hudâ Tanrı vu Tanrılık *Hudâyi*
Kişi kendüye gelmeklik *hod-âyi*

⁴ anuñ (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları'nda)

⁵ Kı'ta der bahr-i hezec müseddesu'l-mağşür (Reşid Efendi, başlık); El-kı'tatu'l-evveli fi-bahri'l-müseddesi'l-mağşür (Serez Nüshası, başlık)

⁶ Süleymaniye Nüshası 43a

⁷ Bu iki beyit Süleymaniye ve Serez'de var, fakat Reşid Efendi Nüshası'nda yok.

Çü yağlu çerb oldı beste bağlu
Bile bā hemdür ayrılık *cudâyi*

18. *Behişt* uçmak, *şamü düzalı*, *yavuz bed*
Géce *şeb*, *rüz* gündüz, *meh* bil ayı

Güneşdür *âf-tâb* u *mîhr* u *hürşid*
Eyü tedbirlikdür *nîk-râyi*

Zemîn yer, *âsmân* gökdür bulut *mîğ*⁸
Sepîd aqdur *siyâh* anla kararı

21. Şaru *zer-rû*, *kebûd* gökdür kızıl *surlı*
Yeşildür *sebz* u *qandasın kocâyi*

Öri durğıl démek *ber-hîz* u *gîr dut*
Surûd ır, ırlamaqlıkdur *serâyi*

Bozorgî ululuk, beglik *emîri*
Tevânger bay u yoğsullık⁹ *gedâyi*

24. Çeviklik *çiregi*¹⁰ *tizi* yeynilik
Revân akar u yilek, geçmek *revâyi*

⁸ "mîğ" bulut şehâb ma'nâsına Hâlimî (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları, hâşiye)

⁹ yoğsullık (Reşid Efendi);yoğsullık (Serez Nüshası).

¹⁰ Çiregi yürekli cür'et ma'nâsına Hâlimî (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları hâşiye)

Dizin^[*]

A a

âb Far. Kuru üzüm suyu için kullanılmıştır. "maviz âb oldu"

a. 47b/16
[=1]

âbdân Far. Kovuk, mesane anlamında kullanılmıştır.

a. (kovuk âbdân) 49a/01
[=1]

âbgîne Far. Cam, sırça.

a.+sırça 47a/07
[=1]

âbî Far. Ayva

a. (ayva âbî) 43b/16
[=1]

âbisten Far. Hamile

a. (yükü âbisten) 47b/09
[=1]

âbrü Far. Şeref, itibar, ar, namus

a. (yüz suyu âbrü) 43b/15
[=1]

‘Acemce Acem dili, farsça

a. 42b/12
[=1]

acı Tadı ağızda yakıcı bir etki

birakan, dile alınan duygulardan tatlının karşıtı olan.

a. (telh acı) 45b/13
[=1]

aç- Bir şeyi kapalı, örtülü, kilitli veya bağlı durumdan

çıkarmak.

a.-up (du'āya el açup) 49a/10
[=1]

açıcı Açmak işini yapan; cilalatma, parlatma.

a. (zidāyende açıcı) 48b/02
[=1]

ad (Eski Türk. āt) İsim.

a.+ı 43a/15, 43b/02, 43b/03, 43b/03, 43b/04, 44b/16, 45a/06, 45a/14, 48a/05, 48b/11, 48b/12, 48b/12
a.+ıdır 43b/16, 45a/05, 45a/12
a.+ın 42b/13
[=16]

‘âdet Alışkanlık, huy, tabiat.

a. (hüy ‘âdet) 47a/06
[=1]

adım Bir ayağın kaldırılıp az ileride yere basılmasından ibâret olan yürüme hareketi, hatve.

a. (gām adım) 46b/06
[=1]

adlu (Eski Türk. ātlū) Adlandırılmış.

a. (eyü adlu) 49a/06
[=1]
Namlı.

a. (nāmdār adlu) 47b/17
[=1]

āfāk (Ar. Ufk'un çoğul şekli)

Göğün yerle birleşmiş gibi görüldüğü kısımlar, ufuklar.
ā.+a 44b/09
[=1]

āf-tāb Far. Güneş.

a. u mihr u hürşid 43a/06
[=1]

āf-tābî Far. Güneşe ait.

a. 43b/12, 44b/09
[=2]

ağaç (Eski Türk. yıgaç-ığaç) Ke-
reste, tahta.

a. çüb 43b/05
[=1]

āgāh Far. Basiret sahibi, sırlara vâkıf, müteyakkız.

a. (ağlar kimse āgāh) 48a/13
[=1]

āgende Far. Doldurulmuş, dolu.

a.+dür (şuçuk āgende) 46b/08
[=1]

ağır Tartıda çok gelen, karşıtı hafif olan; kıymetli, değerli.

a. (girān ağır) 46b/10
[=1]

ağırşak (Eski Türk. ağırçak) İplik

eğirirken için aşağıya doğru düz olarak sarkmasını ve dü-

zenli biçimde dönmesini sağ-

lamak için alt ucuna geçirilen

tahta, kemik veya mādenden

yuvarlak ve şişkin ağırlık; bir

şeyin üzerinde veya etrafındaki

tümseğimsi yuvarlak.

a. 45b/16
[=1]

ağız Hayvan ve insanda yüzün ön aşağı kısmında yer alan, yemeye, içmeye, nefes alıp vermeye, ses çıkarmaya, konuşmaya yarayan ve sindirim borusunun giriş deliği

[*] Dizin sıralaması "a b c ç d e i f g ğ h i j k l m n ŋ o ö p r s ş t u v w y z" şeklinde verilmiştir.

Toplam kelime: 2688 Geçerli kelime: 2688 Geçersiz kelime: 0

Alt madde: 2296 Madde başı: 2050

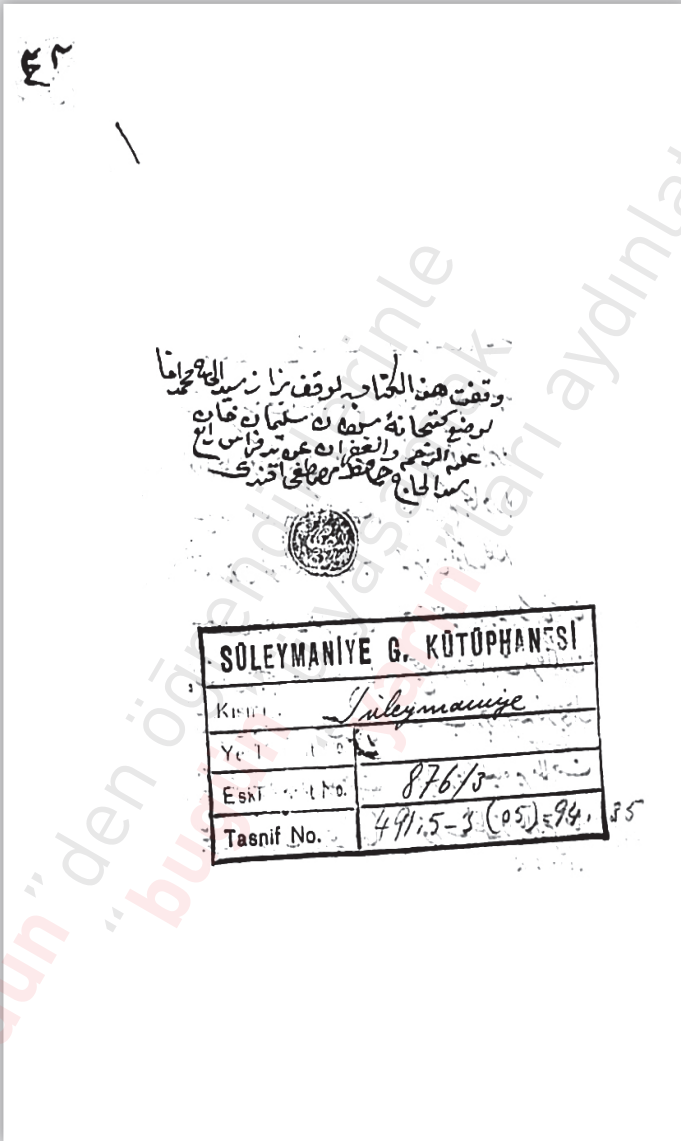
- olan boşluk; bu boşluğun dudaklarla çevrili olan dış kısmı.
a. dehen 44b/15
[=1]
- ağla-** (Eski Türk. yıgla-mak-ığla-mak) Acı, keder pişmanlık ve bâzan de sevinçten göz yaşı dökmek.
a.-la (be-giir ağla) 44b/07
[=1]
- ağra** Bir çeşit deri hastalığı; kulak altı tükürük bezleriyle ilgili, nekefe.
a. (temregidür ağra) 45a/04
[=1]
- ağrı** (Eski Türk. aǵrǵ) Vücutun herhangi bir yerinde derinden ve yaygın bir şekilde hissedilen sürekli acı ve ıztırap, sızı, veca.
a. (derd aǵrı) 47b/11
[=1]
- ağrılı** Acılı, zıtraplı, sızılı.
a.+dur (aǵrılıdur derd-mend) 46a/08
[=1]
- ağsağ** (Eski Türk. aǵsağ) Hafifçe topallayan, aksayan, topal.
a. (leng aǵsağ) 44a/16
[=1]
- ağu** Zehir.
a.+dur (zehr aǵudur) 45a/04
[=1]
- āhek** Far. Kireç.
a. (kireç āhek) 43b/14
[=1]
- āhen** Far. Demir.
a. (demür ahen) 43b/04
[=1]
- āhenc** Far. Azim, karar, maksat.
a. (kaşd āhenc) 47a/11
[=1]
- āheng** Far. Niyet.
a. (kaşd āheng) 43b/14
[=1]
- āhenk** Far. Ateş.
a. (āzer āhenk) 44a/03
[=1]
- āheste** Far. Yavaş, ağır, sakin.
a. durur (arķın āheste) 44b/05
[=1]
- āhir** Ar. Son, nihayet.
a. (āhir encām) 49a/06
[=1]
- aḥker** Far. Ateş koru.
a.+dür (köz aḥker) 46b/07
[=1]
- aḥlāk** İnsan tabiatı; iyi huylar, insanı mânen yükselten faziletler.
a.+la 44a/14
[=1]
- aḥşam** (Genellikle kelimenin Soğdca'dan geldiği ileri sürülmüştür) Güneşin batma zamanı, günün sonu.
a.+dur (şām aḥşam) 47b/08
[=1]
- āhū** Far. Ceylan, karaca, gazal, meral.
a. (geyik āhū) 43b/05
[=1]

Tıpkıbasım Örnekleri

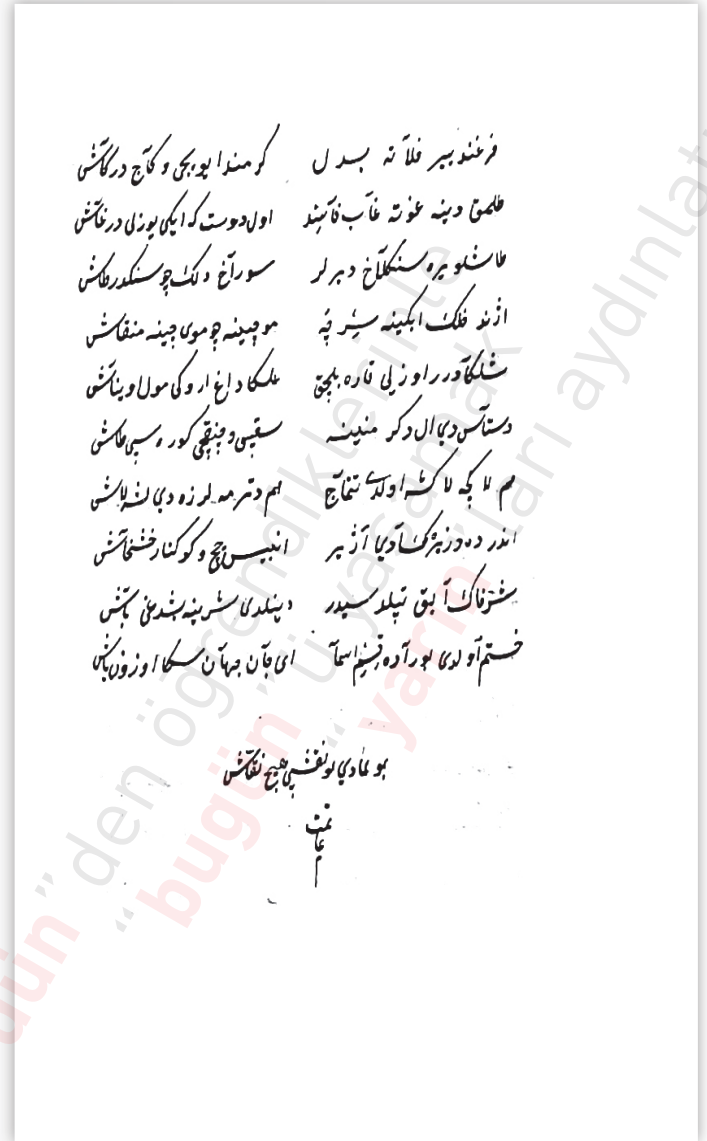
Kitapta Süleymaniye 876/3 nüshası referans alınmıştır; karşılaştırılan diğer nüshalar ise şunlardır:

Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. 977/5,

Serez 4017/3.

Süleymaniye Ktp. 876/3

ESÂMÎ

İki Dilli Sözlük

(Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)

Sözlükler, bir dilin söz varlığının muhafazası olan zengin bir malzeme sunusudur. Milletlerin kelime dağarcıkları diyebileceğimiz genel sözlükler ile daha özel bir amaç taşıyan manzum sözlükler yöntem bakımından ayrılırlar. Manzum sözlükleri biçimlendiren kelime, deyim ve terimlerin anlamlarının verilmesinden çok hedef gözetilen bir yabancı dilin kazanımı için kullanılan vezin, ahenkli söz, eğlenceli ses benzerlikleri gibi farklı işlevler ihtiva eden araçların etkin bir şekilde uygulanmasıdır. Bu itibarla farklı ölçüleri barındıran manzum sözlükler Osmanlı döneminde öğretim hayatının bilhassa ilk aşamasında teorik bilgilerin pratik yorumu şeklinde görüldüğünden hayli faydalanılan bir kaynak hüviyetinde idi.

Lugat ilmine farklı bir bakış açısı kazandıran manzum sözlükler demetinden birini, millet hafızasını uyandırmak adına gün ışığına çıkaran bu çalışmayı günümüz dil öğretimine unutulmuş bakış açılarını anımsatmak şeklinde değerlendirmek kazançlı olacaktır.

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
Tel. - Faks: +90 212 526 98 06
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

ISBN 978-605-4635-29-0

9 786054 635290